BEERZE AAN DE OVERIJSSELSE VECHT (27)

L. van Tweel-Groot

Excursieleiding:	L. van Tweel-Groot
Datum:	16 augustus 2001
Deelnemers:	M. Bakker, C. van der Genugten, M. Horsthuis, R. Ketner-Oostra, M. Spooren, M. van Tweel, H. de Vries & I. Zonneveld.

Het natuurreservaat Beerze is te vinden ten zuiden van de Overijsselse Vecht tussen Ommen en Mariënberg. Het reservaat is zo'n 400 ha groot en zeer divers in landschapstypen. Zo zijn er de cultuurgronden langs de Vecht bij het esdorp Beerze, het oorspronkelijke landgoed 'Beerze', bestaande uit een landhuis en landgoedbos, het stuifzand, mooie oude dennenbossen, een langgerekt met eiken(hakhout) beplant kamduin, uitgestrekte jeneverbesstruwelen, een veenputtencomplex en droge en natte heide. Een van de eerste aankopen van Stichting Het Overijssels Landschap was in 1937 een Saksisch boerderijtje met rieten kap en bijbehorende schuren en land in het dorp Beerze (beschermd dorpsgezicht). De boerderij en schuren zijn Rijksmonument en worden gebruikt als woning voor een medewerker van Landschap Overijssel. Beerze is een zeer fraaie hoevenzwermnederzetting en een typisch esdorp. Op de zwarte houten schuren zijn kenmerkende strovlechtwerken te vinden. Sinds 1999 is Landschap Overijssel (ontstaan na de fusie van Stichting Het Overijssels Landschap en Landschapsbeheer Overijssel) beheerder van het 400 ha grote natuurterrein.

Om het landschap te kunnen begrijpen is enige kennis van de geologie en geomorfologie van belang. Beerze ligt in het oerstroomdal van de Vecht, dat is gevormd in de voorlaatste ijstijd, het Riss-glaciaal. Tijdens deze ijstijd stroomden door de aanwezigheid van landijs de rivieren Elbe, Ems en Weser niet naar het noorden maar naar het westen waarbij het diepe oerstroomdal van de Vecht is uitgeschuurd, zo'n 15 kilometer breed. Dit oerstroomdal werd in de loop van de eeuwen weer opgevuld met dekzand en later ook met rivierklei en veen. Vooral in de laatste ijstijd, het Würm-glaciaal of Weichselien, zijn dikke lagen dekzand door de wind afgezet. Deze eolische dekzanden (in Beerze vrij grof en mineraalarm) vormen de ondergrond van het reservaat. Aan het einde van het Würm-glaciaal begon in vele kleinere en grote depressies in dit dekzandlandschap veen te groeien. Deze veengroei ging door in het mildere en vochtiger klimaat van het Holoceen. Het veen in Beerze had geen contact met het diepere grondwater, dus is er een regenwaterafhankelijk, voedselarm veenmos-hoogveen ontstaan. In het Holoceen is het dekzand op verschillende plekken weer gaan stuiven, vaak na te intensief menselijk ingrijpen zoals ontbossing, branden, ontginning en overbegrazing. De hoogste en droogste plekken raakten in verstuiving en daarna werd het stuivende zand vaak weer vastgelegd in de lagere delen van het terrein, waar vegetatie of vocht het zand beter vasthielden. Daardoor ontstond een omkering van het reliëf: de hogere delen stoven diep uit en de lagere delen werden opgehoogd. Deze uitgestoven laagten en opgestoven zanden zijn aspectbepalend voor grote delen van het reservaat: er is een sterk wisselend reliëf. Het hoogveenpakket in het Beerzerveld is opgehoogd met een stuifzanddek variërend van 0,10 – 2,00 meter dik.

Met name op de grens van het stuifzandgebied en de oude cultuurgronden van Beerze zijn prachtige kamduinen ontstaan. Om het oude cultuurland tegen verstuiving te beschermen heeft de mens houtgewassen aangeplant, in een vrij smalle strook. Daardoor konden duinkammen met een zeer steile en scherp begrensde lijzijde ontstaan.

De bodem in Beerze bestaat uit dekzand met een veldpodzol, stuifzand zonder podzol (duinvaaggronden) en veen. Deze typen komen zelfs vaak in 1 profiel voor waardoor de bodemkaart erg ingewikkeld is. Het veenmosveen dat aan de oppervlakte kwam is voor een groot deel afgegraven

in veenputjes. Het veenpakket varieert in dikte van enkele decimeters tot 1 à 1,5 meter. Op andere delen bevindt zich op het veenpakket nog een stuifzanddek van 0,10 cm tot meer dan 2 meter dik.

Beerze ligt in zijn geheel hoger dan het omringende landbouwgebied; grondwater speelt vrijwel geen rol in dit systeem. Stagnerend regenwater (hangwater) bepaalt de vegetatie en levensgemeenschappen. Doordat de bodemgesteldheid zo sterk wisselt, wisselt de mate waarin het regenwater stagneert of wegzakt ook heel sterk. Daardoor kunnen zeer droge, vochtige en kletsnatte milieus vlak naast elkaar voorkomen. Het echte grondwater zit vaak meer dan 1,5 meter diep, maar in het zuidelijke deel is op enkele decimeters beneden het maaiveld een schijngrondwaterspiegel te vinden waardoor dit deel erg vochtig is (Stichting Het Overijssels Landschap 1981).

De excursie die aardig was uitgedund – door omgewaaide appelbomen en ander onheil door het slechte weer in de nacht ervoor kon een aantal mensen niet komen – vertrok vanaf de Beerzerpoort. We bewonderden eerst het landhuis, huis Beerze, en stonden even stil bij het landgoedkarakter van het noordwestelijk gedeelte van het reservaat, het landgoed. Het landhuis en de directe omgeving (gazons, borders, vijvers, groente- en bloementuin) was destijds in particulier bezit bij jhr. Roëll, waarmee nauw werd samengewerkt. In 2004 is het landhuis door de familie verkocht aan derden.

Tegenover het landhuis ligt een schaapskooitje en dankzij de korstmossenkennis van Rita Ketner begonnen we hier gelijk al met het leren van de kenmerken van de verschillende *Cladonia's*. We vonden hier *Cladonia floerkeana, Cl. chlorophaea, Cl. coccifera* en nog een Kleine bloedsteelmycena (Melchior van Tweel bracht de paddestoelenkennis in). De excursie ging door het Kamduin met eikenbos, oud dennenbos, door de zandverstuiving en het jeneverbesstruweel naar de veenputten, een veenputtencomplex met uitgestoven laagtes en door het oude dennenbos en het landgoedbos weer terug.

De excursie ging verder bij het kamduin ten oosten van de Beerzerpoort. Op het kamduin stond van oudsher eikenhakhout, maar dit is langzamerhand omgevormd tot een opgaand eikenbos. De noord- en zuidhelling hebben een compleet verschillende vegetatie. De zuidhelling gaat over in een oud dennenbos en het stuifzandgebied en vooral *Deschampsia flexuosa* bepaalt hier het beeld. De noordhelling is duidelijk veel vochtiger, dit gaat over in de cultuurgronden en de graslanden langs de Vecht. Hier komen verschillende bossoorten voor zoals *Polygonatum multiflorum, Maianthemum bifolium, Polypodium vulgare, Vaccinium myrtillus, Ilex aquifolium* en veel *Dryopteris dilatata*. Via het grove dennenbos kwamen we daarna aan bij de zandverstuiving.

DE ZANDVERSTUIVING

De zandverstuiving in Beerze is nog slechts een fragment van het eertijds veel grotere stuifzandgebied. Er is al een flink stuk met jong bos weggekapt, om de open vlakte meer ruimte voor stuiven te geven. Er is nog zo'n 2,5 ha echt stuivend en kaal zand aanwezig en 2,5 ha vastgelegd stuifzand (korstmossen, buntgrasvegetaties en struikheide) met bijbehorende levensgemeenschappen. Karakteristieke broedvogels zijn bijvoorbeeld de Boomvalk, Roodborsttapuit, Boomleeuwerik, Geelgors (meest voorkomende Rode Lijst-soort) en de zeldzame broedvogels Raaf en Nachtzwaluw. Als wintergast en doortrekker worden regelmatig Tapuit en Klapekster gezien (Hazelhorst & Huizinga 1997). Ook vegetatiekundig is het stuifzand in Beerze nog goed ontwikkeld. De overgangen van het losse stuifzand via Buntgrasvegetaties naar Heidevegetaties en uiteindelijk Jeneverbesstruwelen of Vliegdennenbosjes op oude forten zijn fraai ontwikkeld. Grijs kronkelsteeltje *(Campylopus introflexus)* is ook hier wel een probleem doordat de oorspronkelijk korstmosrijke vegetaties verdrongen worden, maar gelukkig zijn ook die korstmosrijke fases nog aanwezig. In 2004 is er een uitgebreid vooronderzoek uitgevoerd naar de mogelijkheden voor het herstel van het stuifzandgebied. Er blijken zeker goede mogelijkheden te zijn, door middel van kappen van bos (grotere windwerking) en plagwerkzaamheden zal het zand weer grootschaliger gaan stuiven in de toekomst. Bij deze werkzaamheden zal zeker rekening gehouden worden met het voorkomen van de Zandoorworm, die hier in 2004 is ontdekt (Van den Ancker et al. 2004).

Al wandelend over het stuifzandgedeelte kwamen we ook hier mooie voorbeelden van omkering van het reliëf tegen. Zo is er een prachtige paddestoel-vormige bult te vinden met een fraai podzolprofiel met mooie verkitte bruin-zwarte bandjes. We bekeken de struikheidevegetaties, de dopheidevegetaties op enkele lage en uitgestoven plekken (zo'n 30 jaar geleden kon het hier zo nat zijn dat er in de winter geschaatst kon worden), de buntgrasvegetaties en leuke soorten als *Nardus stricta, Juncus squarrosus* en *Calamagrostis canescens*. *Calluna vulgaris* trok op enkele plekken de aandacht omdat het een heel speciale vorm heeft, namelijk heel erg plat en kruipend over het zand. Bijna de structuur van een platte Jeneverbes.

In het stuifzandgedeelte zijn twee vegetatie-opnamen gemaakt (zie tabel 1): de eerste in al wat vastgelegd stuifzand niet ver van een laagte met *Nardus stricta* en *Erica tetralix*, de tweede in een recentere stuifkegel die langzamerhand wordt vastgelegd door *Corynephorus canescens*. Dankzij Ies Zonneveld is van de opnamen ook een profielbeschrijving gemaakt van de bodem. Het profiel van opname 1 luidt als volgt: van 0 – 3 mm is het donkergrijs, humeus en matig fijn zand. Tot 2 cm is het matig fijne zand licht grijs en iets humeus. Tot 12 cm is het lichtbruin, matig fijn zand. Dan komt er tot 12,5 cm een donkerbruin humuslaagje en vervolgens tot 15 cm lichtbruin oker zand. Van 15 – 35 cm is het lichtgeel zand, matig fijn en tussen 35 – 45 cm heel lichtgeel/grijs en fijn zand. Na 45 cm is het zand te hard en te compact om nog in te kunnen boren. Het profiel van de tweede opname laat duidelijk zien dat dit een zeer recent stuifzandgedeelte is: van 0 – 65 cm bestaat het uit droog, fijn en geelgrijs zand en na 65 cm is het te hard om in te boren.

Tabel 1. Opnamen van het stuifzand in Beerze.

Opname- + veldnummer	1 (17.7)	2 (17.8)
X-coordinaat	233.7	233.8
Y-coordinaat	503.0	503.0
Lengte proefvlak (m)	5	3
Breedte proefvlak (m)	5	3
Bedekking totaal (%)	95	75
Bedekking kruidlaag (%)	70	30
Bedekking moslaag (%)	70	45
Bedekking algenlaag (%)	0	15
Hoogte kruidlaag	10-40 (60)	3 (5)
Aantal soorten	26	8
Kruidlaag		
Calluna vulgaris	6	.
Deschampsia flexuosa	1-	.
Erica tetralix	p2	.
Agrostis vinealis	p2	.
Juncus squarrosus	p1	.
Molinia caerulea	p1	.
Rumex acetosella	p1	.
Nardus stricta	r1	.
Pinus sylvestris	r1	.
Quercus robur (kl)	r1	.
Betula pendula (kl)	r1	.
Corynephorus canescens	.	3
Moslaag		
Hypnum jutlandicum	4	.
Dicranum scoparium	3	.
Campylopus introflexus	2	.
Cladonia crispata var. cetrariiformis	a2	.
Cladonia ramulosa	p1	.
Cladonia floerkeana	p1	.
Cladonia glauca	p1	.
Cladonia gracilis	p1	.
Cladina portentosa	p1	.
Cladonia strepsilis	p1	.
Pleurozium schreberi	r1	.
Polytrichum piliferum	p2	4
Cladonia coccifera	p1	p1
Cladonia merochlorophaea	p1	p1
Cladonia bacillaris	p1	r1

Campylopus pyriformis	.	p2
Coelocaulon aculeatum	.	p2
Cladonia subulata	.	r1

Terwijl we na het maken van de opnamen het stuifzand overliepen, werd er al druk gefilosofeerd hoe het stuifzand uitgebreid kan worden. Doordat er zoveel reliëf aanwezig is, vonden veel aanwezigen het zonde om te plaggen en werd er geopperd om delen in te rasteren en zeer intensief te begrazen, bijvoorbeeld met koeien. Met plaggen kan echter ook heel goed het reliëf worden gevolgd en als het inderdaad goed gaat stuiven, zullen er weer nieuwe reliëf-vormen ontstaan. Het belangrijkste is het weer toelaten van veel wind en daarvoor staat vooralsnog veel bos in de weg.

DE VEENPUTTEN

Vanaf het stuifzandcomplex met *Juniperus* liepen we al snel het veenputtencomplex in. Soorten die hier te vinden zijn, zijn *Gentiana pneumonanthe, Erica tetralix, Eriophorum angustifolium, Eriophorum vaginatum, Rhynchospora fusca, Rhynchospora alba, Drosera intermedia, Drosera rotundifolia, Andromeda polyfolia, Narthecium ossifragum, Potamogeton polygonifolius, Oxycoccus palustris, Utricularia minor* en veel verschillende veenmossen in veenmosbulten. Aan dieren zagen we hier onder andere de Zwarte heidelibel en het Witgatje. In het veenputtencomplex zijn putten te vinden van 3 x 1 meter tot 10 x 2 meter. De bewoners van het dorp Beerze gingen hier 's winters turf steken. Met een beetje mazzel kon je een paar dagen turf steken in 1 put, soms liep de put echter al snel vol water en dan was het over (net als wanneer het dammetje dat bleef staan om het water tegen te houden doorbrak – dan was het springen of natte voeten). Eerst moest uiteraard de dekzandlaag weggeschept worden, zwaar werk dus (naast veenputten resteren plaatselijk ook nog de vele dekzandhopen). Het veenpakket zelf liep uiteen van enkele decimeters tot 1 à 1,5 meter. Dat is dus de huidige variatie in diepte van de veenputten, de bodem van de veenputten bestaat ook grotendeels uit zand, al het veen is er uitgehaald. Sommige van de veenputten zijn later weer wat overstoven met zand, enkele hiervan zijn in 2003 weer opgeschoond met de kraan. De veenputtencomplexen zijn moeilijk toegankelijk vanwege de smalle dammetjes van veen of zand tussen de veenputten, die regelmatig doodlopen of verdwijnen in putten. In het kleine veenputtencomplex ten noorden van de spoorweg is bij een peilbuis in een veenputje opname 3 gemaakt.

Opname 3. Opname in veenputtencomplex Beerze, 233.731/502.665; Oppervlak 2x2m; Kruidlaag 50%, 3(-5) cm; Moslaag 20%; Water 30%; Veldnummer 17.9.

Rhynchospora fusca	2
Sphagnum palustre	2
Rhynchospora alba	1-
Erica tetralix	1-
Eriophorum angustifolium	a4
Molinia caerulea	a4
Drosera intermedia	p2

Ook van deze veenput is een bodembeschrijving: van 0 – 25 cm zand met wat veen en daaronder matig, fijn, lichtbruin zand. Daar waar nog humeus veen aanwezig was, was goed te zien dat het veen uit verschillende lagen bestaat, net wat de kruidlaag is. Er waren o.a. hele taaie en stengelige lagen aanwezig in het veen – *Eriophorum vaginatum*.

Na het maken van deze opname gingen we het veenputtencomplex ten zuiden van het spoor in en daarna een eind naar het westen. Aan de andere kant van de Beerzerpoort, maar wel een stuk ten zuiden van het spoor is ook een groot veenputtencomplex. Daar liepen/worstelden we ons doorheen via wat reeënpaadjes. De paadjes zijn heel goed te volgen aan de hoeveelheid *Rhynchospora alba* op de paden. De afwisseling tussen veenputten en natte heide met de overgangen naar de droge heide en jeneverbesstruwelen maakt dit landschappelijk ook heel erg fraai.

In de droge periode van 1975/1976 zijn nagenoeg alle veenputten drooggevallen. Nadien zijn zoveel mogelijk greppels afgedamd en het zullen er in de toekomst nog meer worden door aankopen van enkele enclaves. Hierdoor is het gebied al wat natter geworden en in de droge zomer van 2003 zijn de

veenputten gelukkig niet drooggevallen. Omdat de waterstand toch nog wel wat wisselt kunnen bomen wel kiemen. De bosopslag op de heide, het stuifzand en in de veenputten wordt regelmatig verwijderd.

NATTE HEIDE

Helemaal aan de westkant is een uitgebreid open gedeelte dat zeer bijzonder is. Het is grotendeels een uitgestoven dekzandvlakte met natte heide en een aantal veenputtencomplexen. Hier is heel goed de omkering van het reliëf te bekijken. Er liggen een aantal dekzandgordels met *Juniperus communis, Calluna vulgaris, Nardus stricta, Aira praecox en Danthonia decumbens.* Deze dekzandgordels gaan vrij steil een paar meter omhoog en als je dan op die hoogte doorloopt, loop je ineens in een veenputtencomplex! Een veenputtencomplex dat dus wel een paar meter hoger ligt dan de vochtige en natte heide aan de andere kant van de helling met Jeneverbes!

De natte heide op de uitgestoven laagte heeft te lijden gehad van verlaging van de grondwaterstanden, waardoor er veel vergrassing met *Molinia caerulea* is opgetreden. Op een aantal plekken is hier in de winter van 1999/2000 geplagd. Op deze plagplekken waren veel Klokjesgentianen gekiemd en ook zagen we veel al bloeiende exemplaren. De gekiemde *Gentiana pneumonanthe* heeft later echter waarschijnlijk te maken gehad met een ammoniumpiek waardoor veel kiemplanten weer dood zijn gegaan. In 2002 zijn er PQ's uitgezet in de plagplekken en toen waren er lang niet meer zoveel Klokjesgentianen (voor wie interesse heeft in deze opnamen – neem even contact met me op). Bij volgende plagprojecten zal er dan ook eenmalig heel licht bekalkt worden, hopelijk helpt dat. Het Heidegentiaanblauwtje kwam hier in het verleden voor, helaas is deze vlinder hier al lang niet meer gezien. Op de plagplekken stond de zeldzame Trechterwasplaat – *Hygrocybe cantharellus.* Heel bijzonder hier op de natte heide is het voorkomen van de Adder. De hele excursie heeft een Adder kunnen bewonderen; er komt hier gelukkig nog een behoorlijke populatie voor. Er is voldoende rust en in het veenputtencomplex voelen ze zich thuis. Ik ben daar wel eens weggejaagd door een Adder die midden op een veendammetje lag en heel hard tegen me begon te blazen. Dan toch maar omlopen en een andere weg zoeken…

Na dit mooie gedeelte liepen we door het bos weer terug, langs enkele stormgaten die bij de novemberstorm van 1972 zijn ontstaan. De meeste van die stormgaten zijn weer ingeplant met Grove den, dat was de verplichting toen. Enkele gaten die niet zijn ingeplant, ontwikkelen zich heel mooi met een natuurlijke verjonging van *Pinus sylvestris, Betula pendula en Rhamnus frangula.* Een groot deel van het bos is ontstaan op natuurlijke wijze door het dichtgroeien van de stuifzanden en heidevelden met vliegden. Langzamerhand komt er steeds meer loofhout in het bos. Vanuit het landgoedgedeelte en vanuit omringende particuliere bossen komt ook opslag van *Prunus serotina, Amelanchier lamarckii, Rhododendron ponticum* en *Quercus rubra*. Dit wordt regelmatig verwijderd.

LITERATUUR

Ancker, J.A.M. van den, P.D. Jungerius, R. Ketner-Oostra, M. Nijssen & T.M.J. Peeters, 2004. Vooronderzoek voor het herstel van de zandverstuivingen Lemelerberg en Beerze. Rapport Bureau G&L in opdracht van Landschap Overijssel, Ede.
Hazelhorst, Herman & Alex Huizinga, 1997. 'Broedvogels, Dagvlinders & Libellen van het Beerzerveld'. Rapport in opdracht van Landschap Overijssel, Dalfsen.
Het Overijssels Landschap, 1989. Handboek Stichting Het Overijssels Landschap. De Horte, Dalfsen.
Stichting Het Overijssels Landschap, 1981. Beheersplan voor het natuurreservaat "Beerzerveld" – planperiode 1981-1990. Stichting Het Overijssels Landschap, Dalfsen.
Stichting Het Overijssels Landschap, 1991. Beheerplan voor het natuurreservaat "Beerze" - groot ca. 397.67.07 ha voor de periode 1991-2000. Stichting Het Overijssels Landschap, Dalfsen.